

تأثیر فرهنگ اسلامی بر آداب و رسوم دین جاوی

فائزه رحمان^۱

(دریافت مقاله: ۹۷/۰۹/۲۰ - پذیرش نهایی: ۹۷/۱۱/۱۶)

چکیده

در این پژوهش، روش مطالعات تاریخی و تطبیقی، تأثیرات فرهنگ اسلامی بر آیین‌ها و آداب و رسوم بومی مجمع‌الجزایر اندونزی به خصوص جزیره جاوه بررسی شده است. مجمع‌الجزایر اندونزی پیش از ورود اسلام، سخت تحت تأثیر فرهنگ و ادیان هندویی و بودایی بود. با ورود اسلام، بومیان این منطقه به ویژه جزیره جاوه، اسلام را بی‌آنکه باورها و اعمال گذشته خود را به طور کامل رها کنند، پذیرفتند. بر این اساس، آیین‌ها و آداب و رسوم جدیدی در این منطقه شکل گرفت که اصطلاحاً از آنها به عنوان «آگاما جاوا» (دین جاوه) نام می‌برند. آنچه از آن با عنوان «دین جاوه» یاد می‌شود، حاصل ترکیب عناصر آنیمسمی، هندو - بودایی و اسلامی است و مهم‌ترین جلوه آن را در کباتینان و آیین‌های وابسته به آن مانند سلامت‌ان می‌توان ملاحظه کرد.

کلید واژه‌ها: جاوه، ادیان هندی، اسلام، آداب و رسوم بومی، آگاما جاوه، کباتینان.

---

۱. عضو هیئت علمی گروه مطالعات شبه قاره هند و جنوب شرقی آسیا، بنیاد دائرةالمعارف اسلامی؛
Email: rahmanfaezeh@gmail.com

مقدمه

امروزه یکی از مهم‌ترین کانون‌های جمعیت مسلمانان جهان، در جنوب شرقی آسیا یا همان «جهان مالایی»^۱ قرار دارد که به زبان مالایی به آن «نوسانتارا»^۲ (مجمع‌الجزایر) می‌گویند (Cf. Gin, 3/987). جزیره جاوه، مهم‌ترین و پرجمعیت‌ترین جزیره مجمع‌الجزایر اندونزی و از جزایر سوندای بزرگ، که تقریباً در وسط مجمع‌الجزایر اندونزی واقع شده است (Cf. The Territories of Indonesia, 49-50). این جزیره از شمال به دریای جاوه و از جنوب به اقیانوس هند محدود است. تنگه بالی در شرق، جزیره جاوه را از جزیره بالی و تنگه سوندا در غرب، آن را از جزیره سوماترا جدا می‌کند (نک: اسفندیار، ۳-۵، ۱۴).

در بین کشورهای جنوب شرقی آسیا، بزرگترین جمعیت مسلمان از آن اندونزی است. بیشترین تراکم جمعیتی مسلمانان هم، در مرکز و جزایر غربی اندونزی است. تقریباً همه مسلمانان اندونزی سنی مذهب‌اند و اقلیتی از شیعیان نیز در این کشور زندگی می‌کنند (نک: اسفندیار، ۶-۷). جامعه اسلامی اندونزی و به خصوص جزیره جاوه، از لحاظ کثرت گروه‌های قومی، طبقات اقتصادی و اجتماعی، گرایش‌های سیاسی و فرهنگی، تنوع بسیار دارد (Fealy, Hooker and White, 39).

در این پژوهش درصددیم، ضمن توصیف پیشینه فرهنگی و دینی مجمع‌الجزایر اندونزی، به ویژه جزیره جاوه، به تعاملات فرهنگی اسلام با ادیان بومی بپردازیم و به خصوص، تأثیرات فرهنگ اسلامی بر آیین‌ها و آداب و رسوم پیشا اسلامی منطقه را بررسی کنیم؛ اینکه چگونه اعتقادات بومی با تأثیر پذیری از اسلام به حیات خود در دوره اسلامی ادامه داد و آیین‌ها و آداب و رسوم بومی چگونه روح اسلامی یافت. تأکید بر جاوه در مجمع‌الجزایر اندونزی در این پژوهش، به این سبب است که این جزیره از فرهنگ بسیار غنی هندی برخوردار است و بیش از هر جای دیگری در مجمع‌الجزایر اندونزی، تحت تأثیر آیین بودایی و هندویی قرار داشته است. همچنین، بیشترین جلوه‌های فرهنگ بومی، یعنی آنیمیزم^۳ و آیین شمنی^۴ در جزیره جاوه آشکار شده است. آثار تاریخی برجای مانده از دوران هندی‌مآبی و پیش از اسلام، در این منطقه چشمگیرتر است و نشان می‌دهد که این منطقه نسبت به دیگر نقاط مالایی، به لحاظ فرهنگی پربارتر بوده است.

1. Malay world

2. Nusantara

3. Animism

4. Shamanism

تاکنون پژوهشی منطبق با موضوع این مقاله، به ویژه در زبان فارسی تا انتشار نیافته، گرچه به طور کلی درباره تأثیرات فرهنگ و تمدن اسلامی بر فرهنگ بومی این منطقه، پژوهش‌هایی منتشر شده است: مذهب جاوه^۱ (۱۹۷۶)، یکی از قدیمی‌ترین پژوهش‌های علمی درباره دین در جاوه اندونزی است و پژوهشگر با نگاهی مردم‌شناسانه به پژوهش‌های میدانی در این حوزه پرداخته است. او احتمالاً نخستین پژوهشگری است که به طور جدی و اختصاصی به دین جاوه به عنوان یک نظام دینی متمایز پرداخته است. سنت‌های فرهنگی و چالش‌های معاصر در جنوب شرقی آسیا (۲۰۰۵)^۲، به بررسی نسبت فرهنگ و جامعه و نقش فرهنگ‌های عرفانی جنوب شرقی آسیا در حفظ هویت فرهنگی ملل این منطقه در برابر نفوذ اندیشه فردگرا و سکولار غرب پرداخته است؛ جاوه، اندونزی و اسلام^۳ (۲۰۱۰)، یکی از مهم‌ترین پژوهش‌هایی است که در حوزه تعاملات اسلام و فرهنگ بومی اندونزی، به ویژه در جاوه، صورت پذیرفته است. مؤلف کوشیده است، عناصر بومی و هندو - بودایی را در آیین‌ها و اعتقادات دینی مردم جاوه بازشناسی کند و نقش آنها را در تکوین مذهب جاوی نشان دهد؛ در کتاب درون جامعه اندونزی: تغییر فرهنگی در جاوه (۲۰۰۵)^۴، مؤلف به موضوع فرهنگ در اندونزی به خصوص جزیره جاوه (به سبب جمعیت چشمگیر و پیشینه فرهنگی غنی آن) پرداخته و تحولات فرهنگی این جزیره از جمله دین جاوی را در دهه‌های اخیر بررسی کرده است.

۱. نگاهی به پیشینه دینی و تمدنی مجمع‌الجزایر اندونزی پیش از ورود اسلام

از تاریخ اولیه تمدنهای موجود در این منطقه اطلاعات مشخصی در دست نیست. بنا بر گزارش‌های تاریخی، بومیان ساکن در جنوب شرقی آسیا، از جمله مجمع‌الجزایر اندونزی، به پرستش ارواح (آنیمیزم)^۵ و آیین‌های شمنی^۶ اعتقاد داشتند (Cf. Wales, 3, 12, 17) و گزارش‌های تاریخی و باستان‌شناختی از مراسم آنها، شاهدی بر این مدعاست (Munoz, 60-61).

1. Geertz, Clifford, *The religion of Java*, Chicago and London: 1976.

2. Cultural traditions and contemporary challenges in Southeast Asia (2005), E.D by Warayuth Sriwarakuel, Washington, D.C.

3. Woodward, Mark, *Java, Indonesia and Islam*, Springer Science & Business Media, UK: 2010.

4. Mulder, Niels, *Inside Indonesian Society: Cultural Change in Java*, Kanisius, Indonesia: 2005.

5. Animism

6. Shamanism

پیش از ورود اسلام به مجمع‌الجزایر اندونزی، این منطقه تحت نفوذ دو آیین هندویی و بودایی بود و سده دوم و سوم میلادی، آغاز دوران نفوذ فرهنگ هند در این منطقه، از طریق تاجران و دانشمندان هندی است. مردم این منطقه، فرهنگ هندی را به‌طور کامل جایگزین فرهنگ بومی نکردند و عناصری را که با آداب و رسوم و اوضاع فرهنگی و اجتماعی آنها منطبق بود، پذیرفتند. با ورود فرهنگ هندی، به ویژه در دوران سلطنت ماجاپاهیت^۱ و سینگه‌سری^۲، ساختار دینی تازه‌ای شکل گرفت که حاصل سازگاری باورهای آنیمیستی و شمنی بومی با اعتقادات هندو بودایی بود. در واقع، سلطنت‌های جاوه از این حیث که میراث آنها در نهایت جذب اسلام شد، اهمیت دارند. نخستین سلطنت‌های مهم جاوه در سده پنجم میلادی پدید آمدند (Hall, 1/12-13, 51; Rahardjo, 143,145,146).

۲. ورود و گسترش اسلام در جاوه

مطمئن‌ترین اسناد و شواهد دربارهٔ ورود و گسترش اسلام در مجمع‌الجزایر اندونزی، کتیبه‌های اسلامی است، که به‌طور عمده به صورت سنگ قبر باقی مانده‌است و برخی گزارش‌های سیاحان. سنگ قبرهای مسلمانان و یافته‌های تاریخی و باستان‌شناسی در نقاطی مانند لران^۳ (در جاوه شرقی)، چامپا^۴ و سورابایا^۵ نشان می‌دهد که مسلمانان در این منطقه از حدود قرن ۵ ق/م حضور داشته‌اند. البته این شواهد لزوماً حاکی از اسلام آوردن بومیان نیست و بیشتر نشان‌دهندهٔ حضور مسلمانان غیر بومی است که عمدتاً برای تجارت به این مناطق سفر کرده بودند (Ricklefs, 3-4). بنا بر گزارش‌های موجود، اسلام به‌طور رسمی برای اولین بار در قرن ۷ ق/م و در دورهٔ سلطنت سمودره - پاسای در شمال سوماترا، به مجمع‌الجزایر مالایی رسید (Marrison, 134-135; Jacobsen, 15; Hamid, 204). همچنین، شواهد تاریخی، حاکی از تبلیغ اسلام به همت سید مولانا ملک ابراهیم (متوفی ۱۴۱۹/۸۲۲)، تاجر گجراتی ایرانی‌الاصل در جاوه است، که او را در سنت اسلامی جاوه یکی از اولیای جاوی (۹ ولی جاوه‌ای یا ولی سونگو/سنگا^۶) به شمار آورده‌اند (Cf. Sunyoto, 72-74). در گزارش دیگری، اولین مبلغ اسلام در جاوه شرقی، شریف رحمت - از نوادگان شریف احمد که اهل ظفار و علوی بود - معرفی شده است (الجفری، ۵۵۳/۳۳).

-
1. Majapahit
  2. Singhasari
  3. Leran
  4. Champa
  5. Surabaya
  6. Wali Songo/ Sanga

از اوایل سده ۱۷ ق/۱۱م، پذیرش و گسترش اسلام از سطح نخبگان فراتر رفت و همه جوامع مجمع‌الجزایر اندونزی را فراگرفت. مسلمانان در جاوه، سوماترا، سولاواسی جنوبی^۱ و کالیمانتان (بورنئو)^۲ در سده ۱۲ ق/۱۸م و ۱۳ ق/۱۹م، عمده وقت خود را به فراگیری علوم اسلامی از عالمان مسلمان اختصاص می‌دادند و برای نیل به این مقصود، حتی به سرزمین‌های دوردست اسلامی نظیر مکه و مدینه سفر می‌کردند. این طلبان پس از گذراندن دوره‌های آموزشی، به موطن خود در مجمع‌الجزایر اندونزی بازمی‌گشتند و به تعلیم و تربیت اسلامی همّت می‌گماشتند. به این ترتیب، علوم اسلامی از مکه، مدینه، یمن، شام و هند به مجمع‌الجزایر اندونزی راه یافت و مسلمانان جنوب شرقی آسیا با تأثیرپذیری از چنین الگوهایی، توانستند شبکه‌های بومی اسلامی را گسترش دهند. برای نمونه در اوایل قرن ۱۲ ق/۱۸م در جاوه مرکزی، متون نوشتاری در پرتو حمایت‌های سلطنتی، دنیای فکری جاوه‌ای‌ها را به طور خلاقانه‌ای با مسلمانان جهان اسلام مرتبط ساخت و آثار اسلامی بومی را به طرز چشمگیری متجلی کرد (Fealy, Hooker and White, 42).

بنا بر آثار و متون جاوی، اسلام آوردن نخستین جاوه‌ای‌ها حاصل فعالیت ولی سونگو بوده است. اصطلاح ولی سونگو، مرکب از دو واژه «ولی» (در اینجا به معنی قدیس و ولی) و واژه جاوی «سونگو» (به معنی ۹ تن) است و به اولیای ۹ گانه، که بنیانگذاران اسلام در جاوه به شمار می‌روند، اطلاق می‌شود. اسامی این ۹ تن در این آثار متفاوت است و حتی در بعضی از این متون شمار آنها به ۱۰ تن نیز می‌رسد. این اولیا عبارتند از: سونان بونانگ^۳، سونان موریاء^۴، سونان قدس^۵، سونان امپل^۶، سونان گونونگ جاتی^۷، سونان سیتی جنار^۸، سونان کالی جاگا^۹، سونان گیری^{۱۰} و سونان ولی لانانگ^{۱۱} و دهمین ولی به نام سونان بیات^{۱۲}. هرکدام از این اولیا نام عربی نیز داشتند. ولی سونگو از نژاد جاوه‌ای، ایرانی و عرب بوده‌اند (Fox, 3/1415; Ricklefs, 11).

1. South Sulawesi
2. Kalimantan (Borneo)
3. Sunan Bonang
4. Sunan Murya
5. Sunan Kudus
6. Sunan Ngampel- Denta
7. Sunan Gunungjati
8. Sunan Sitijetar
9. Sunan Kalijaga
10. Sunan Giri
11. Sunan Walilanang
12. Sunan Bayat

در بررسی اسلام در مجمع‌الجزایر اندونزی باید به این نکته توجه داشت که بومیان این منطقه، اسلام را بدون آنکه باورها و اعمال گذشته خویش را به طور کامل رها کنند، پذیرفتند. بر این اساس، باورها و تعالیم اسلامی با فرهنگ بومی مالایی درآمیخت و گونه‌ای از اسلام که می‌توان آن را «اسلام مالایی» خواند، ظهور کرد. بیشتر مبلغان نخستین اسلام، نظیر ولی سونگو^۱ یا ولی سنگا^۲ (۹ ولی جاوه‌ای یا ۹ ولی مقدس)، اسلام را با باورهای بومیان سازگار نشان می‌دادند و در نتیجه، موفق شدند توده مردم را به اسلام بخوانند و جذب کنند. در واقع گرویدن اقوام مختلف این منطقه به اسلام، به معنی پذیرش تمام و کمال اسلام نبود، بلکه فرآیندی طولانی در جهت سازگاری بیشتر با اسلام به شمار می‌رفت. این فرایند تا امروز ادامه یافته است (Azra, "Education, Law, Mysticism ...", 144).

۳. فرهنگ اسلامی و دین جاوی

درباره میزان و عمق تأثیر اسلام در جنوب شرقی آسیا نظریات مختلفی مطرح شده است. در برابر شماری از پژوهشگران غربی که نفوذ و تأثیر تحول‌آفرین اسلام در این منطقه را نفی می‌کنند، پژوهشگرانی مانند نقیب‌العطاس^۳ بر این باورند که نفوذ اسلام در جنوب شرقی آسیا بسیار عمیق بوده و سنت‌های فرهنگی و اجتماعی و ابعاد معنوی زندگی مردم این منطقه را متحول ساخته است. پژوهشگر هلندی، ون نیوونیهویجز^۴ نیز با نقیب‌العطاس همداستان است: او هم اسلام را عنصر بسیار مهمی در فرهنگ مالایی دانسته که در تکوین هویت این منطقه سهم بسزایی داشته است. به نظر ماجول^۵ نیز معرفی و گسترش اسلام در این منطقه، به طور عمده بر ساختار کلی جامعه، به ویژه در امور سیاسی، فرهنگی، دینی و اجتماعی مؤثر بوده است (Azra, "Education, Law, Mysticism ...", 146-147).

۳-۱. کباتینان

جاوه اندونزی، یکی از مهم‌ترین و عمیق‌ترین جلوه‌های تأثیر اسلام فرهنگی و سازگاری آن با فرهنگ بومی به شمار می‌رود و ساختار دینی و فرهنگی کاملاً متمایزی را در این منطقه از آن

-
1. Wali Songo
  2. Wali Sanga
  3. Naguib al-Attas
  4. Van Nieuwenhuijze
  5. Majul

خود کرده که به «کباتینان»^۱، «کجاون»^۲ یا «کپرچایان»^۳ مشهور است. در واقع، کباتینان که «آگما جاوه» یا «جاوانیسم»^۴ (دین جاوه) نامیده می‌شود، سنت دینی جاوه‌ای است و ریشه در عادت‌ها و رسوم نژادی - دینی^۵ یا عرفان مالایی‌ها و جاوه‌ای‌ها دارد. دین جاوه از تلفیق و سازگاری باورهای انیمیستی و شمینی و عرفان بودایی - هندویی و اسلامی، به ویژه عقاید صوفیانه تشکیل شده است (Farrer, 144; Cribb & Kahin, 215). در حقیقت، کباتینان در تاریخ دینداری جاوه‌ای‌ها در اندونزی ریشه دارد و جنبه‌های عرفانی ادیان مختلف در این منطقه را هماهنگ می‌کند (Cf. Mulder, 198). پیرو کباتینان، می‌تواند به یکی از آیین‌ها و گرایش‌های دینی و معنوی فوق پای‌بند و در عین حال به اعتقاد و شیوه زندگی کباتینانی نیز وابسته باشد. بر این اساس، بیشتر مسلمانان جاوه به اسلام، ایمان و پای‌بندی دارند، اما به رسوم کباتینان نیز عمل می‌کنند (Choy, 107; Azra, Islam in Indonesian world..., 129). کباتینان از فرهنگ موطن اصلی جاوی‌ها که در دربارهای سلطنتی سوراکارتا و یوگیاکارتا رونق داشت، شکل گرفت و از همان آغاز گسترش، مورد استقبال سلطنت‌ها و طبقه متوسط جاوی قرار گرفت (Cf. Mulder, 34, 42, 146).

در ابتدا لازم است درباره سه اصطلاح مهم دین جاوی یعنی کباتینان، کجاون و کپرچایان که ارتباط تنگاتنگی نیز با هم دارند، به اختصار توضیح داده شود. واژه کباتینان از ریشه عربی «باطن» به معنی علم درونی یا پنهانی گرفته شده است (Choy, 107)، در حالی که کجاون، اعتقادات و رفتارهای فرهنگی و مذهبی مردم جاوه است، نه یک طبقه مذهبی خاص و به اخلاق و سبک زندگی بومی جاوه‌ای‌ها اشاره دارد. کپرچایان نیز به معنی اعتقاد و ایمان است و بر باورها و اعتقادات بومی دلالت دارد (Kersten, xvii, 4). به این ترتیب، کباتینان به تهذیب نفس و سلامت باطنی تأکید می‌کند، در حالی که کجاون به جنبه‌های بیرونی و اجتماعی مناسک مختلف در آیین‌های گوناگون جاوی ناظر است. اگرچه این سه اصطلاح، چنانکه ملاحظه شد، معنای یکسانی ندارند، اما گاهی هم معنی تلقی می‌شوند و به جای یکدیگر به کار می‌روند. امروزه در اندونزی اصطلاح «کباتینان» نسبت به دیگر اصطلاحات، رایج‌تر است و آن را علم باطنی می‌دانند

-
- 1 . Kebatinan
  - 2 . Kejawèn
  - 3 . Kepercayaan
  - 4 . Agama Jawa
  - 5 . Javanism
  - 6 . folk-religious

که حاصل شناخت قلب یا در اصطلاح جاوی «رسا»^۱ از حقایق معنوی و درونی است (Cf. Mulder, 29-30; Stange, 2/719). به این ترتیب، می‌توان چنین گفت که کباتینان، روش عملی و مراقبه درونی است که در سلوک به منظور یافتن حقیقت وجودی خویش، برای ایجاد هماهنگی باطنی میان جان و جهان (عالم صغیر) و قادر مطلق (خدا) می‌کوشد (Choy, 108; de Haulleville, 86). این علم باطنی، تلفیقی از علم غیب، علوم ماوراءطبیعی، عرفان و دیگر شیوه‌ها و علوم باطنی تصور می‌شود که با سلیقه و استعداد ذهنی جاوی‌ها در هم آمیخته است (Choy, 108). در حقیقت، تفکر عرفانی جاوی، سلوک به سوی پیوستگی (وحدت) و گریز از گوناگونی‌ها (کثرت) است (Cf. Mulder, 55). پیروان کباتینان باید بر احساسات خود چیرگی یابند و از تعلقات مادی و آرامش این جهانی دوری کنند تا بتوانند با روح حاکم بر عالم، متحد شوند. بسیاری از پیروان کباتینان در پی تمایلات معنوی خود، برای مراقبه، روی به کوه‌ها و غارها می‌نهند. مراقبه آنها صورت‌های مختلفی دارد که با حلق‌آویز شدن از درخت، زیر آبشار نشستن، روزه‌داری در دوره‌های طولانی، اجتناب از آتش و نور و قرار گرفتن در اتاقی تاریک و پیاده‌روی در طبیعت با تمرکز و سکوت از غروب تا غروب (یک شبانه روز) انجام می‌شود (Choy, 112; Stange, 2/719). سنت تعلیم در این آیین، شفاهی است و از نسلی به نسل دیگر انتقال می‌یابد (Cf. Stange, 2/719). گفتنی است، در سنت تعلیم کباتینان، رابطه شاگرد و استاد (گورو)^۲ بسیار قدسی و مهم است (Cf. Choy, 108-109).

پیروان کباتینان همواره خواهان احترام و مقبولیت بیش از پیش در جامعه اندونزی بوده‌اند. به این ترتیب، نهضت‌های کباتینان به تدریج از اوایل دهه ۱۹۰۰م شکل گرفت؛ تا جایی که دولت اندونزی در سال ۱۹۷۸، «آگاما جاوه» یا «کباتینان» را ترجمان معتبری از ایمان شمرد و به عنوان دین رسمی، به رسمیت شناخت. از آن پس، فعالیت‌های کباتینان زیر نظر اداره آموزش و فرهنگ اندونزی ادامه یافت (Cf. Mulder, 30; Kersten, 165). بسیاری از رهبران و مقامات عالی‌رتبه اندونزی نظیر سوهارتو^۳ (دومین رئیس‌جمهور اندونزی از ۱۹۶۷ تا ۱۹۹۸) نیز علی‌رغم اظهار پای‌بندی به اسلام، به کباتینان گرایش داشتند (Cribb & Kahin, 215; Stange, 2/719). جریان اصلی کباتینان به تدریج به

۱. rasa واژه‌ای سنسکریت و در این متن به معنی «شهود» است.

2. Guru

3. Suharto

انجمن‌های متعددی تبدیل شد و هنوز هم به فعالیت‌های خود ادامه می‌دهند. از مهم‌ترین آنها می‌توان به انجمن‌های سپته درمه^۱، سمار^۲، سوماراه^۳، سوبود^۴ و پنگستو^۵ اشاره کرد (Cf. Choy, 113-119; Cribb & Kahin, 312; de Haulleville, 86). با اینکه پیروان کباتینان در ابتدا جاوی‌ها و مالایی‌ها بودند، این آیین در سراسر مجمع‌الجزایر اندونزی و دیگر نقاط جهان مالایی، نظیر مالزی، سنگاپور و فیلیپین و حتی در کشورهای نظیر هلند و استرالیا نیز گسترش یافت (Cf. de Haulleville, 86). مهم‌ترین جریانی که در جاوه از کباتینان پیروی می‌کند، آبانگان است.

۲-۲. آبانگان و تقابل سنتری با آن

یکی از جریان‌های فرهنگی مهم در اندونزی، «آبانگان» است که پیروانش، به دین جاوه‌ای یا همان کباتینان اعتقاد دارند. پژوهشگران در سده‌های پیش، مسلمانان اندونزی را در دو دسته آبانگان^۶ و سنتری که خود شامل دو گروه سنت‌گرا و متجدد می‌شده است، تقسیم‌بندی می‌کرده‌اند. مسلمانان سنتری به جدّ می‌کوشند تا در انجام عبادات ملتزم باشند و احکام اسلامی را رعایت کنند. در مقابل، مسلمانان آبانگان نسبت به انجام آیین‌ها و شرایع اسلامی چندان مصرّ و سختگیر نیستند و به «مسلمانان صوری» و «غیر مقید» شهرت دارند. آبانگان‌ها، از آداب و رسوم بومی رایج در جنوب شرقی آسیا که عمدتاً از آیین‌های بودایی و هندویی به شمار می‌رود و از سنت‌های کباتینان است، پیروی می‌کنند (Fealy, Hooker and White, 39).

مسلمانان سنتری به جدّ می‌کوشند عناصر غیر اسلامی را با عقاید دینی خود تلفیق نکنند (Geertz, 127; Southeast Asia...: "Santri", 3/1174-1175). آنها بر این باورند که تحقیق و جست‌وجو در علوم دینی، رکن ضروری اسلام است و یک طلبه سنتری باید همواره در جست‌وجوی منشأ علوم و معارف دینی باشد. همچنین برخی مناسک اسلامی، مانند نماز، باید به صورت جماعت برگزار گردد (Woodward, 1989:148). حتی بعضی از مسلمانان سنتری با انجام مناسک عرفانی موافق نیستند و آن را صورتی از

-
1. Sapta Dharma
  2. Semar
  3. Sumarah
  4. Subud
  5. Pangestu
  6. Abangan

شرک می‌دانند. در حقیقت آنها هرگونه اعمال عرفانی و معنوی را که خاستگاهی اسلامی نداشته و از آداب و رسوم بومی تأثیر پذیرفته باشد، انکار می‌کنند. آنها اعمال و مناسک عرفانی را تنها در برگزاری نمازهای جماعت، قرائت قرآن و تفسیر عرفانی از نماز می‌دانند (Woodward, 237; Cf. Hefner, 76). بر این اساس، جریان سنتی نقطه مقابل جریان مسلمانان آبانگان در اندونزی است (Cf. Geertz, 126-129; Woodward, 115-116).

۳-۲. آداب و رسوم بومی

برای آشنایی با چگونگی تأثیر اسلام بر آداب و رسوم و بومی، در این مجال نمونه‌هایی از هنرهای نمایشی برای درک بهتر این فرآیند معرفی می‌شود:

سلامتان^۱

سلامتان، که به کندورن^۲ یا شوکوران^۳ نیز شهرت دارد، از ضیافت‌های مذهبی عمومی مسلمانان جاوه (Daniels, 45)، از مهم‌ترین جلوه‌های تأثیر اسلام بر یک آیین بومی است. در سلامتان، عناصر بومی و اسلامی به شکلی کاملاً سازگار، با هم ترکیب شده‌اند. این ضیافت از جلوه‌های آداب و رسوم عرفی و کباتینان و در واقع به شکلی نمادین، نشانگر وحدت عرفانی و اجتماعی مسلمانان حاضر در آن و حتی ارواح درگذشتگان است. مسلمانان جاوه این ضیافت عام را در مواقع گوناگون دوران حیات و در وقوع هر تغییر و رویدادی در زندگی خانوادگی مانند تولد، وفات، رسم ختان، بیماری و کسالت، برداشت محصول، تغییر شغل و روزهای خاص بر اساس تقویم جاوی و اسلامی، مانند ولادت حضرت محمد(ص) برگزار می‌کنند. اگرچه سلامتان ضیافتی اسلامی است، اما صورت‌های کهن آیین‌های عبادی پیشا اسلامی نیز در مناسک آن منعکس است و عناصر اسلامی و انیمیسیتی (پرستش ارواح) به صورت آیین دینی واحدی با هم سازگار شده‌اند. مهم‌ترین کارکرد این آیین کهن در دوران پیشا اسلامی، با توجه به باورهای انیمیسیتی بومیان، درخواست خیر و برکت از ارواح خیر و دفع شر ارواح بدکار از طریق نوعی قربانی‌گری بوده است. همچنین خاستگاه هندویی - جاوی برخی آداب و رسوم سلامتان از تأثیر سنت‌های عبادی هندویی در این مراسم حکایت دارد (Geertz, 11-12; Daniels, 22,45). در دوره اسلامی، آیین سلامتان کارکرد خود را همچنان حفظ کرد؛ با این تفاوت که تحت تأثیر

1. Slametan

2. Kendurèn

3. Syukuran

باورهای اسلامی، مانند ثواب اطعام فقرا، این ضیافت نوعی صدقه برای دفع بلا و جلب خوشنودی خداوند تلقی شد. سلامت‌ان در باور مسلمانان جاوی، آنها را از هر گونه بیماری و ناخوشی دور و «سلامت» می‌دارد. وجه تسمیه این ضیافت، از واژه عربی «سلامت» هم ناظر به همین کارکرد است. همچنین آنها تدارک و توزیع غذا به یاد ارواح در مراسم سلامت‌ان را سبب خوشنودی ارواح اولیا و در امان ماندن زندگان از گزند ارواح شرور می‌دانند (Cf. Woodward, 52, 57; Geertz, 14-15).

تصویری از مراسم سلامت‌ان

در دوره اسلامی، مراسم سلامت‌ان در مسجد، پسنترن، آرامگاه اولیا و خانه افراد و معمولاً پس از غروب خورشید و نماز مغرب برگزار می‌شود. فضای برگزاری مراسم، آکنده از رایحه بخور است. زمانی که همه میهمانان فرا می‌رسند و محفل کامل می‌گردد، مراسم با نطق صاحب‌خانه یا میزبان به زبان جاوه‌ای آغاز می‌شود و او ضمن تشکر و قدردانی از حضور مهمانان، برای آنها از این مراسم، خیر و برکت آرزو می‌کند، سپس نیت خود را از برگزاری این مراسم بیان می‌دارد. هدایت مراسم سلامت‌ان بر عهده کیایی^۱ (روحانی و عالم دینی) و گروه اوست: کیایی مراسم را با قرائت آیاتی از قرآن، به طور معمول سوره فاتحه، ادامه می‌دهد (Geertz, 1976:12-13).

از دیگر تأثیرات اسلامی در مراسم سلامت‌ان، قرائت اشعار موزون جاوی همراه اذکار و

1. Kyai

دعاهای اسلامی است. از جمله مناقب شیخ عبدالقادر گیلانی یا کتاب مشهور به برزنجی. برزنجی معتبرترین کتاب دعا در جاوه و شامل روایت زندگی و اوصاف پیامبر(ص) و خاندان مطهر اوست.^۱ جاوه‌ای‌ها هدف از خواندن این اذکار و ادعیه را تقرب إلى الله، اظهار ارادت به پیامبر، تحکیم و گسترش اسلام، تقویت روحیه همبستگی در مردم و تداوم فرهنگ عرفانی اسلامی می‌دانند. پس از اتمام دعا، میهمانان به صرف غذای نذری که با دعاها و اذکار مراسم متبرک شده است، دعوت می‌شوند. در اکثر ضیافت‌های سلامت‌ان، غذای نذری مراسم بین فقرا نیز توزیع می‌گردد و آنها این رسم را حتی از پرداخت زکات که وظیفه‌ای شرعی است، مهم‌تر می‌دانند. از دیگر جلوه‌های اسلامی این مراسم آن است که مسلمانان کباتینان، معمولاً ضیافت سلامت‌ان را به امید برآورده شدن حاجات در شبهای ماه رمضان در مساجد برگزار می‌کنند. این شکل از مراسم افطار که با استفاده از بخور و عود و یادکرد اولیا همراه است، از نظر مسلمانان سنتی شامل عناصر بومی پیشا اسلامی است و از این رو، با آن مخالفت می‌کنند. بسیاری از سنتی‌ها بر این باورند که قوت اصلی این ضیافت باید از خرما و دیگر مواد غذایی متعلق به سرزمین مقدس حجاز باشد و با نذورات بومی آبانگان‌ها موافق نیستند. تومپنگ^۲، مخروط برنج زرد رنگی است که آبانگان‌ها تقریباً در همه ضیافت‌های سلامت‌ان تهیه می‌کنند. تومپنگ به شکل کوه و نمادی متعلق به دوران تسلط فرهنگ هندو - بودایی پیشا اسلامی در اندونزی است (Cf. Geertz, 12-13; Woodward, 265, 268).

۱. این کتاب از آن شیخ جعفر بن حسین بن عبدالکریم البرزنجی است، متولد ۱۱۰۱ق/۱۶۹۰م در مدینه و متوفی ۱۱۷۹ق/۱۷۶۶م.

2. Tumpeng

«تومپنگ»، غذای نذری مخصوص مراسم سلامتتان

سیلات

هنر نمایشی و رزمی سیلات^۱ از هنرهای دفاع شخصی در جنوب شرقی آسیاست که ریشه در فرهنگ بومی مالایی دارد و به منزله تمرین و کسب آمادگی جسمانی برای نبرد واقعی است. سیلات با تکواندو و کونگفو شباهت‌هایی دارد. مالایی‌ها این هنر رزمی بومی و پیشا اسلامی را در دوران اسلامی با ارزشهای دینی خود سازگار کردند و به آن روح اسلامی بخشیدند. آنها بر این باورند که هر مسلمان وظیفه دارد برای دفاع از اسلام در برابر دشمنان، هنر سیلات را بیاموزد و به کارگیرد (Raja Tun Uda and Al-Ahmadi, 350). رزمی کار سیلات آمادگی لازم برای غلبه بر دشمن را با برخورداری از بدنی چابک و پاهایی قوی و توانا در تقلید حرکات حیوانات نظیر ببر و میمون و مار پیدا می‌کند. سیلات در جهان مالایی و به ویژه در اندونزی یکی از جلوه‌های مهم کباتینان به شمار می‌رود و در واقع، جنبه‌های عرفانی و معنوی موجود در سیلات، از عرفان کباتینان گرفته شده است (Cf. Farrer, 5-26, 144).

هنر نمایشی و رزمی سیلات

در شیوه‌های اسلامی سیلات، شاگرد برای فراخواندن قدرت خداوند مجاهده می‌کند. استاد (گورو) که با عرفان کباتینان آشنایی کامل دارد، می‌کوشد شاگرد را در حین دوره‌های تمرینی به استمرار در اقامه نماز و به ویژه ذکر مدام تشویق کند؛ اذکاری از اسماء‌الله نظیر هو، حی و حق و فنون پرانا^۱ (فنون خاص تنفس) را به او بیاموزد؛ زیرا این، تنها سلوک برای رسیدن به قدرت الهی در سیلات است و معمولاً این قدرت، به صورت یک حیوان یا جنگجو بر شاگرد متجلی می‌شود (Cf. Farrer, 146-150). پر واضح است که در سیلات عناصر غیر اسلامی از جمله هندی (مانند پرانا که مربوط به تمرینات تنفس در یوگاست)، در کنار تأکید بر جنبه‌های عبادی و عرفانی اسلامی (مانند نماز و ذکر) با یکدیگر تلفیق شده است.

نتیجه‌گیری

مجمع‌الجزایر اندونزی پیش از ورود اسلام، تحت تأثیر فرهنگ و ادیان هندویی و بودایی بود و از تلفیق فرهنگ و آداب و رسوم بومی با فرهنگ و ادیان هندویی و بودایی، فرهنگ خاصی در این مناطق و به ویژه در جزیره جاوه در اندونزی شکل گرفت. بر این

1. Prana

اساس، باورها و تعالیم اسلامی با فرهنگ بومی جاوه‌ای درآمیخت و گونه‌ای از دین ظهور کرد که به «دین جاوه» مشهور است. مهم‌ترین جلوه دین جاوی، کباتینان، آیینی عرفانی است و بیشترین تأثیر را از تصوف و عرفان اسلامی پذیرفته است. کباتینان و آداب و رسوم مربوط به آن، مانند سلامت، به خوبی توانسته است فرهنگ بومی و باورهای اسلامی را سازگاری بخشد و به این ترتیب، تصویری از بومی‌سازی اسلام و هماهنگی عادات و رسوم محلی با ارزش‌های دین غالب را به نمایش بگذارد. در هنر رزمی و نمایشی سیلات هم می‌توان ملاحظه کرد که چگونه به موازات تداوم فرم و صورت بومی، روح اسلامی در آن دمیده شده و در نهایت، در خدمت ارزش‌های دینی قرار گرفته است.

منابع

- الجفری، عبدالقادر عبدالله، «العرب فی اندونسیا»، مجله الازهر، شماره ۳۳: جمادی‌الاول ۱۳۸۱/ اکتبر ۱۹۶۱م.
- اسفندیار، محمودرضا، *تاریخ اسلام در جنوب شرقی آسیا*، سازمان سمت، تهران ۱۳۹۷ش.
- Azra, Azumardi, "Education, Law, Mysticism: Constructing Social Realities": *Islamic civilization in the malay world*. By Ed. By Mohd. Taib Osman, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur: 1997.
- Idem, *Islam in Indonesian world: an account of institutional formation*, Indonesia: 1996.
- Choy, Lee Khoo, *A Fragile Nation: The Indonesian Crisis*, World Scientific, Singapore: 1999.
- Cribb, R. B. & Kahin, Audrey, *Historical Dictionary of Indonesia*, Scarecrow Press, USA: 2004.
- Daniels, Timothy, *Islamic Spectrum in Java*, U.K: 2009.
- De Haulleville, Olivia, *Pilgrimage To Java: An Esoteric History Of Buddhism*, Iuniverse, USA: 2000.
- Farrer, D.S., *Shadows of the Prophet: Martial Arts and Sufi Mysticism*, Springer, UK: 2009.
- Fealy, Greg. Hooker, Virginia. White, Sally, "Indonesia" in *Voices of Islam in Southeast Asia*, Compiled and Edited by Greg Fealy and Virginia Hooker, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore: 2006.
- Fox, James J., "Wali Songo" in *Southeast Asia: A Historical Encyclopedia from Angkor Wat to East Timor*, V.3, ed. Ooi Keat Gin, Santa Barbara, California: 2004.
- Geertz, Clifford, *The religion of Java*, Chicago and London: 1976.
- Gin, Ooi Keat, "Nusantara" in *Southeast Asia: A Historical Encyclopedia from Angkor Wat to East Timor*, V.3, ed. Ooi Keat Gin, Santa Barbara, California: 2004.
- Hall, D.G.E., *A History of Sout-East Asia*, British Library Cataloguing in Publication Data, Macmillan Education, London: 1987.
- Hamid, Ismail, "Kitab Jawi: Intellectualizing Literary Tradition": *Islamic Civilization in the Malay World*, Ed. By Mohd. Taib Osman, Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur and Istanbul: 1997.

- Hefner, Robert W. "Where have all the Abangan gone? Religionization and the decline of non-standard Islam in contemporary Indonesia": *The Politics of Religion in Indonesia: Syncretism, Orthodoxy and Religious Contention in Java and Bali*, Editors: Michel Picard, Rémy Madinier, Routledge, New York: 2011;
- Jacobsen, Frode F., *Hadrami Arabs in Present-day Indonesia: An Indonesia-oriented group with an Arab signature*, USA and Canada: 2009.
- Kersten, Carol, *Islam in Indonesia: The Contest for Society, Ideas and Values*, Oxford University Press, New York: 2015.
- Marrison, Geoffrey E., "The Coming of Islam to the East Indies": *Islam In Southeast Asia*, E.D. by Joseph Chinyong Liow and Nadirsyah Hosen, London- New York: 2010.
- Mulder, Niels, *Inside Indonesian Society: Cultural Change in Java*, Kanisius, Indonesia: 2005.
- Munoz, Paul Michel, *Early Kingdoms: Indonesian Archipelago & The Malay Peninsula*, Editions Didier Millet, Singapore: 2016.
- Rahardjo, Supratikno, *Perabadan Jawa: dari Mataram Kuno sampai Majapahit akhir*, Yayasan Kertagama, Jakarta: 2011.
- Raja Tun Uda, Fuziahand & Al-Ahmadi, Abdul Rahman, "Malay Arts and Crafts: Islamic Inspiration in Creativity" in *Islamic Civilization in the Malay World*, by mohd taib osman. Dewan Bahasa dan Pustaka and The Research Center for islamic History, Art and Culture. kuala lampur and Istanbul: 1997.
- Ricklefs, M. C., *A History of Modern Indonesia since 1200*, USA: 2008.
- Southeast Asia: A Historical Encyclopedia from Angkor Wat to East Timor*, "Santri", Translated By Rosemary Robson-Mckillop, EllyTouwen-Bouwsma, V.3, ed. Ooi Keat Gin, Santa Barbara, California: 2004.
- Stange, Paul, "Kebatinan Movements": *Southeast Asia: A Historical Encyclopedia from Angkor Wat to East Timor*, V.3, E.D. Ooi Keat Gin, California: 2004.
- Sunyoto, Agus, *Atlas Wali Songo*, Pustaka liman dan Lesbumi Pbn, Indonesia: 2016.
- The Territories of Indonesia*, E.D. Lem Brown, Routledge, New York: 2009.
- Wales, H. G. Quaritch, *Prehistory and Religion in South-East Asia*, London: 1957.
- Woodward, Mark, *Islam in Java: Normative Piety and Mysticism in the Sultanate of Yogyakarta*, USA: 1989.